

Andelka Živojinović

studentkinja master studija na Odeljenju
za međunarodne studije

Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
andjelka97@gmail.com

Audi alteram partem: kontekstualizacija dogovorenih brakova u savremenoj Srbiji

Apstrakt:

Ishodište razumevanja transnacionalnih brakova između Albanci i Srba proizilazi iz uvreženih medijskih narativa i stereotipa koji ove brakove pretežno predstavljaju u senzacionalističkom, socijalno-demografskom ili patriotsko-paternalističkom diskursu.¹ Na osnovu literature i kroz istraživanje praksi sklapanja brakova u radu ću nastojati da demistifikujem specifičnosti dogovorenog braka, te da odem korak dalje od pomenutih medijskih narativa. Premda u okvirima domaće nauke ne postoji nijedna studija koja se bavi ovom temom, prepoznavanje široko rasprostranjenog fenomena u pojedinim delovima Srbije i uvođenje ove teme u antropološki diskurs može postaviti temelj za brojna naučna preispitivanja. Stoga, glavni ciljevi rada jesu: a) konceptualizacija pojmova *dogovoreni brak* i *posrednička industrija* i b) kontekstualizacija političkih i socio-kulturnih faktora u okvirima kojih dolazi do stupanja u dogovoreni brak. Pored literature rad je potkrepljen iskazima i narativima koji su prikupljeni tokom terenskih istraživanja u Beogradu, te opštinama Sjenica i Ivanjica, u periodu od marta do avgusta 2022. godine.

Ključne reči:

dogovoreni brakovi, transnacionalni brakovi, posrednička industrija, antropologija braka, Srbija, Albanija

¹ Rad predstavlja revidiranu i prilagođenu verziju diplomskog rada pod naslovom *Dogovoreni brakovi u savremenoj Srbiji: između industrije bračnog posredovanja i življenih iskustava*. Diplomski rad je odbranjen na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu školske 2021/2022. godine, pod mentorstvom profesorke dr Ildiko Erdei. Želim da izrazim veliku zahvalnost svim ljudima koji su mi pomogli da se povežem sa porodicama na terenu, te da se prevezem od jednog sela do drugog, kao i svima onima koji su me ugostili u svojim domovima.

Uvod

Geografski gledano, Raška oblast, Sandžak, zona planine Javor, pogranična sela u blizini granice s Crnom Gorom, opština Nova Varoš i Ivanjica jesu područja sa najvećom koncentracijom albansko-srpskih brakova, premda sada postoje i u celoj Srbiji (Hisa 2015, 244). U ovom kontekstu albansko-srpski brakovi se posmatraju kao *dogovoreni* brakovi. Dogovoreni brak podrazumeva postojanje *treće strane* koja učestvuje u posredovanju, upoznavanju ili odabiru budućih supružnika. U tom kontekstu *trećom stranom* se mogu smatrati posrednici, posredničke agencije i organizacije, kao i svi akteri koji, zajedno sa budućim supružnicima, učestvuju u donošenju odluke o izboru bračnih partnera. Potrebno je istaknuti da prisustvo *treće strane* nije nova pojava na ovom kulturno-geografskom području. Nikola Pantelić u radu *Tradicionalni elementi u ženidbenim običajima u severoistočnoj i delu centralne Srbije* beleži da su se prvi kontakti između porodica za izbor mladenaca uspostavljali preko posrednika – provodadžije (Pantelić 1981, 202). Treba imati u vidu da izvora o provodadžijama i provodadžiluku ima mnogo manje nego o samim svadbenim ritualima.² Pantelić piše o *malom i velikom prošenju* devojke u selima u Šumadiji i zapadnoj Srbiji. „U malo prošenje išli su samo mladoženjin otac, ujak i jedan komšija ili rođak. Oni su prosili devojku od njenog oca, a posle povoljnog odgovora dogovarali su se o dolasku u veliko prošenje“, a nakon zaključenja konačnog dogovora „seoskoj zajednici se objavljuje skoro sklapanje prijateljstva između dve porodice i braka između njihove dece“ (Pantelić 1981, 202). Ono što brakove između Albanci i Srba u savremenoj Srbiji čini posebno zanimljivom temom za istraživanje jeste saznanje³ da porodice imaju veliku ulogu u izboru bračnih partnera. Naime, do bračnog partnera se dolazi putem konsultacija u koje su uključeni i roditelji, u slučaju devojaka i njihova braća, očevi, stričevi, babe i ostali članovi porodice.

2 Svadbeni rituali jesu jedna od najpopularnijih tema u kontekstu ritualnih praksi među balkanskim društvima, no, provodadžisanje je nedovoljno tretirano u odnosu na druge aspekte svadbenih ceremonijala.

3 Do ovog saznanja sam došla kroz razgovor sa dr Marijom Mandić sa Balkanološkog instituta SANU koja je obavila terensko istraživanje u Raškoj oblasti 2013. godine. Naime, jedini rad iz oblasti antropologije koji se bavi ovom temom, na primeru balkanskih društava, jeste *Srpsko-albanski mešoviti brakovi: kada patrijarhalnost lomi barijere nacionalizma* (Hisa 2015) koji potpisuje antropološkinja Armanda Hisa (Armanda Hysa) s Instituta za kulturnu antropologiju u Tirani. Rad je zasnovan na terenskom istraživanju koje je sprovedeno u nekoliko sela u Srbiji, a u pomenutom istraživanju je učestvovala i dr Marija Mandić. Ovom prilikom, želim da izrazim zahvalnost Mariji Mandić za inspirativan razgovor, korisne sugestije, posvećenost i motivaciju.

U medijskom diskursu se sklapanje albansko-srpskih brakova preko posrednika i posredničkih agencija može pratiti od 2008. godine.⁴ Agencije za bračno posredovanje⁵ u Srbiji postoje od 1982. godine, a tokom godina su doživljavale svojevrsne transformacije. Ovakav način upoznavanja u Srbiji doživljava transformaciju kada, od strane samostalnih bračnih posrednika, posredničkih agencija i organizacija, internet agencija, stranica i grupa, koje ću za potrebe pisanja rada nazvati *posredničkom industrijom*, biva prepoznat kao finansijski primamljiv. Prethodno pomenuta transformacija se može pozicionirati u 2006. godinu kada je sklopljen prvi brak⁶ preko samostalnog preduzetnika u Raškoj oblasti.

Distinkcija između autonomnog i dogovorenog braka

Budući da dogovoreni brak nije model braka koji preovladava u Srbiji, moguće je napraviti distinkciju između *dogovorenog* braka i *autonomnog* braka. Međutim, treba uzeti u obzir da su granice ove podele porozne, no, postavljanje ovakvog referentnog okvira može pomoći pri lakšem razumevanju kulturnih predstava i promišljanju o bračnim zajednicama u savremenoj Srbiji.

Autonomni brak počiva na individualnom izboru budućih supružnika i u savremenim modernim društvima predstavlja socio-kulturni idealtip u koji su ugrađene predstave o slobodi izbora i romantičnoj ljubavi. Do glorifikacije romantične ljubavi dolazi u XX veku posredstvom reklama, knjiga, filmova, muzičkih žanrova u okviru popularne kulture (Škokić 2004, 148). Lindholm (Charles Lindholm) beleži da se na Zapadu „romantična ljubav poima kao slepa ljubav, a da život bez ljubavi nije vredan življenja, te da brak treba da se zasniva na ljubavi, a sve ostalo je bezvredno i lažno“ (Lindholm 2006, 5). Prema njegovim rečima „romantična ljubav se ne može kupiti i prodati, tajanstvena je, iskrena i duboka, spontana i neodoljiva“ (Lindholm 2006, 5). „Romantična ljubav, u odnosu na kulturnu tradiciju kojoj pripada, može biti shvaćena kao želja, inspiracija ili strast“ (Škokić 2004, 147).

4 Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:215722-Ceo-Pester-zeli-svadbe>

5 Dostupno na: <http://fortuna.org.rs/>

6 Na terenskom istraživanju imala sam priliku da razgovaram sa bračnim parom koji je prvi sklopio brak na ovaj način. Osam od devet bračnih parova sa kojima sam razgovarala su se upoznali preko samostalnih bračnih posrednika ili organizacija, dok se preko onlajn posrednika upoznao jedan par.

Dogovoreni brakovi ne predstavljaju samo upoznavanje dve osobe, već „identifikovanje adekvatne osobe sa kojom se pojedinac treba venčati“ (Applbaum 1995 prema Yamaura 2015, 1043). Ovakvi brakovi preovlađuju u kulturama u kojima žive višečlane porodice; u kulturama u kojima roditelji žive sa svojom venčanom i nevenčanom decom; u kulturama gde je niži životni standard, a visoka stopa nataliteta i gde je nizak stepen razvoda (Lee and Stone 1980; Triandis, McCusker and Hui 1990). Praksa dogovorenog braka je najzastupljenija u južnoj Aziji, gde porodica ima dominantnu ulogu u dogovaranju brakova; i Indija, takođe, ima dugu tradiciju dogovorenog braka koja se praktikuje i danas (Jaiswal 2014, 2). Na Tajvanu se dogovoreni brak odnosi na izbor bračnog partnera od strane roditelja uz saglasnost para i prisustvo posrednika. Dakle, posrednik upoznaje potencijalne bračne partnere i njihove porodice, a roditelji i partneri zajedno donose odluku. U ovom kontekstu dogovoreni brakovi se poimaju kao tradicionalni, ali ne nužno sa negativnom konotacijom, budući da na Tajvanu nije neuobičajeno da se obavi venčanje, a da se posle *rađa* ljubav (Melody Chia-Wen 2005, 295). Dakle, dogovoreni brak se formira kroz stare socijalne mehanizme i kulturne prakse koje su poznate u tradicijskim društvima širom sveta, pa tako i u Srbiji i Albaniji.

U slučaju ovog istraživanja, treba istaknuti da je ovde reč o brakovima između Srba i Albanci, što u istorijskom i političkom kontekstu ima posebnu ulogu u potencijalnoj transgresiji društvenih predstava i normi o pripadnicima ovih etničkih grupa, kako u Srbiji i Albaniji, tako i šire na Balkanu. Aleksandar Pavlović beleži da „prošlost Srba i Albanaca, kao i prošlost bilo koja druga dva bliska naroda, obiluje antagonizmima, primerima pojedinačnog i kolektivnog nasilja, međusobnom saradnjom i prijateljstvima, te državnim projektima, privremeno uspelim i neuspelim“ (Pavlović 2015, 15-16). Tokom složenih istorijskih procesa, društvena klima je oblikovala preovlađujuće stereotipne slike o Albancima u javnoj sferi. Stoga je javna sfera prožeta brojnim narativima o istoriji srpsko-albanskih konflikata, istorijskim nepravdama i osujećenošću Srba u vezi sa (kosovskim) Albancima. Usled pravno-političkih sukoba oko autonomnosti Kosova, istorijske tenzije su kulminirale u aktuelne i rastuće političke tenzije. Sve prethodno navedeno činilo je društvenu pozadinu mog istraživanja. S druge strane, iako se priče o brakovima Srba i Albanci mogu činiti kao „egzotični primeri“ ili „prežici prošlosti“, reč je o živućim savremenim društvenim praksama u koje su upleteni napredujući procesi komoditizacije i identitetske politike.

Začetak posredničke industrije

Na terenskom istraživanju sam saznala da je nastanak posredničke industrije u Srbiji iniciran prvim upoznavanjem bračnih partnera 2006. godine preko posrednika koji se do tada nije bavio posredovanjem, ali mu je zbog poznavanja oba jezika predloženo da novac zaradi tako što će upoznavati ljude. Drugi narativ se odnosi na posrednicu V. koja se bavila preprodajom goriva i znala je oba jezika. Na molbu prijatelja da ga upozna sa ženom iz Albanije ona je pristala i otpočela je bavljenje bračnim posredovanjem kao primarnim zanimanjem. Nedugo potom, 2008. godine, Humanitarna organizacija Stara Raška⁷ počinje da se bavi posredovanjem. Od 2009. godine, kada je veliki broj korisnika napravio naloge na društvenoj mreži Fejsbuk (Facebook),⁸ dolazi do pojave velikog broja stranica i agencija koje nude usluge posredovanja. Postoje posredničke agencije koje se oglašavaju kako na društvenoj mreži Fejsbuk,⁹ tako i putem internet sajtova.¹⁰ Prilikom pregleda jedne takve stranice na Fejsbuku prvo što se može uočiti jesu fotografije mladenaca koji su stupili u brak pomoću posredničke agencije. U tom smislu može se zaključiti da agencija želi da izgradi *odnos poverenja* prema novim posetiocima ovih stranica koji su u potrazi za bračnim partnerkama i partnerima. Na stranicama posredničkih agencija nalaze se izvesni „katalozi“ u kojima su predstavljene žene/devojke, njihove fotografije, imena, godine, mesto u kom žive i kakvog muškarca žele da upoznaju. Naime, navodi se da *ako je muškarac zainteresovan za određenu ženu sa fotografije sve što je potrebno jeste da se javi u inboks, odnosno da pošalje privatnu poruku agenciji, te potom sledi dalji dogovor.*

Jadranka Đorđević internet posmatra kao posrednika u ostvarivanju veza, nezavisno od postojanosti i kvaliteta ostvarenih odnosa. Prema

7 Imala sam priliku da razgovaram sa predsednikom Upravnog odbora ove organizacije, 17. marta 2022. godine u Beogradu, u prostorijama organizacije. Naime, na internetu sam pročitala da je organizacija učestvovala u posredovanju, te da je zahvaljujući njima sklopljeno preko 300 brakova u Raškoj oblasti. Ova organizacija je jedina pristala da učestvuje u istraživanju te su me oni spojili sa prvom porodicom na terenskom istraživanju. Kontakt koji sam ostvarila sa Humanitarnom organizacijom Stara Raška je bila moja *ulazna karta* za terensko istraživanje. Stoga, želim da izrazim veliku zahvalnost članovima organizacije koji su bili voljni da učestvuju u razgovoru, kao i predstavniku organizacije koji me je dočekaao u Sjenici i organizovao upoznavanje sa prvom porodicom.

8 Dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/nauka-i-tehnologija/u-srbiji-preko-milion-fejsbuk-naloga_144626.html

9 Dostupno na: <https://sr-rs.facebook.com/pages/category/Professional-Service/Dionis-agencija-za-bracno-posredovanje-1270931539598945/>

10 Dostupno na: <http://fortuna.org.rs/>

njenom stanovištu, internet jeste svojevrsna onlajn agencija, čije se usluge obavljaju u okviru granica sajber-prostora (Đorđević 2006, 273). Na Fejsbuk stranicama se nigde eksplicitno ne govori o sumi novca koju je potrebno izdvojiti da bi se ostvarila bračna veza. Postoje samo nagađanja u komentarima, te se mogu pronaći i u člancima¹¹ onlajn portala, a opseg pretpostavljene sume kreće se od hiljadu do osam hiljada evra. Kada govorimo o agencijama koje se oglašavaju na internet sajtovima može se uočiti da nisu na tom nivou eksplicitne kao stranice na Fejsbuku. Na ovim stranicama ne postoje fotografije i oglasi, a takođe je potrebno napraviti nalog, odnosno registrovati se. Neke od agencija jasno navode koliko košta članarina,¹² te se tako članarina kreće od osam hiljada dinara do dvesta evra za članove koji žive u inostranstvu.

Posredničke agencije, odnosno posrednici koje sam mapirala jesu: *Provodadžija Skadar*,¹³ Agencija za bračna posredovanja *Nova perspektiva*,¹⁴ *Dionis* – agencija za bračno posredovanje,¹⁵ *Mond Club*,¹⁶ Humanitarna organizacija *Stara Raška*¹⁷ i Agencija za bračno posredovanje – *Oženi se*.¹⁸ Od svih agencija jedino je agencija *Mond Club* registrovana u Agenciji za privredne registre¹⁹ kao društvo sa ograničenom odgovornošću čija je šifra delatnosti *ostale zabavne i rekreativne delatnosti*, te Humanitarna organizacija *Stara Raška* u čijem se statutu,²⁰ u članu 11., kao jedan od zadataka organizacije navodi *očuvanje vrednosti porodice, podrška sklapanju brakova i rađanju dece*.

Hisza beleži da posrednici koji rade na povezivanju ovih brakova često „preuveličavaju, čak i lažu o ekonomskom stanju muških kandidata iz Srbije“ (Hisza 2015, 252). Naime, posredničke agencije koriste to što u

11 Dostupno na: <https://www.info-ks.net/vijesti/regija/70308/kako-je-dhurata-mali-postala-dunja-tasic>

12 Dostupno na: <http://fortuna.org.rs/clanarina/>

13 Dostupno na: <https://sr-rs.facebook.com/pages/category/Local-Business/Provodadzija-Skadar-1699018730333358/>

14 Dostupno na: <https://www.facebook.com/Agencija-za-bra%C4%8Dna-posredovanja-Nova-Perspektiva-1697965430467830/>

15 Dostupno na: <https://www.facebook.com/Dionis-agencija-za-bracno-posredovanje-1270931539598945>

16 Dostupno na: <https://mondclub.rs/>

17 Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/967810-vredne-tradicionalne-i-cestite-albanke-su-dobre-srpske-snaje-foto-video>

18 Dostupno na: <https://www.facebook.com/agencijaspajalica/>

19 Dostupno na: <https://pretraga2.apr.gov.rs/EnterpriseWebSearchWeb/Details/Details?beid=6146478&rnd=2DD32E4D9E4294832ED26570A1F60FB78923CA31>

20 Dostupno na: <http://www.stararaska.org/content/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82-%D1%85%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B0>

porodicama ovih devojaka niko ne zna srpski i što potencijalne mladoženje ne znaju albanski jezik. Jedna od Hisinih sagovornica je rekla da je njenog oca, iako je video ekstremno teške uslove života, posrednica slagala rekavši mu da budući mladoženja nije investirao jer je čeka da se oženi, ali da je celokupno bogatstvo pohranio u banku (Hisa 2015, 254). Na terenskom istraživanju sam saznala da su tri muškarca dala novac posredniku: dva muškarca su platila tri hiljade evra, a treći muškarac je platio četiri hiljade evra za uslugu upoznavanja.

Komodifikacija ljubavi: izgradnja posredničke industrije

Za eksplicaciju pojave i prisustva posredničke industrije smatram neophodnim upotrebiti koncept *komodifikacije ljubavi*. U članku *Commodifying love: value conflict in online dating* (Minina, Masè and Smith 2020, 8) autorke skreću pažnju na činjenicu da je onlajn upoznavanje podstaklo transformaciju ljubavi u ekonomsku transakciju. Rifkin (Jeremy Rifkin) beleži da se „kapitalističko putovanje, koje je započelo komodifikovanjem prostora i materijalnog, završava komodifikacijom ljudskog vremena i trajanja“ (Rifkin 2005, 18). Nadalje Rifkin zaključuje da „prodavanje kulture, u obliku sve većeg broja ljudskih aktivnosti za koje se plaća, ubrzano vodi u svet u kojem novčani međuljudski odnosi postaju supstitucija za tradicionalne društvene odnose“ (Rifkin 2005, 18). Neoliberalizam predstavlja proširenje tržišne dominacije na sve sfere društvenog života koje podstiče i sprovodi država. „U ekonomskoj politici to označava deregulaciju i privatizaciju. U kulturi to označava nesputani marketing i komodifikaciju svakodnevnog života uključujući i intimnu sferu“ (Scialabba 2017 prema Kuzmančev-Stanojević 2021, 106). Savremeni modeli komodifikacije ljubavi u bitnoj meri su određeni aktuelnim fenomenima koji su povezani kako sa medijsko-novotehnološkim, tako i sa trendovima globalizacije. „Proliferacija novih medijsko-distributivnih kanala i sadržaja, te proizvoda i usluga u eri novih medija i medijskih tehnologija, odigrala je važnu ulogu u razvoju industrije odnosa“ (Hromadžić i Damčević 2015, 33). Čun (Christine S.Y. Chun) piše da svedočimo svojevrsnoj postmodernističko-novomedijskoj modifikaciji nekih starijih običaja kao što su dogovoreni brakovi. Takve trendove je moguće prepoznati u fenomenima poput onlajn posredničkih stranica. Naime, radi se o sve većem broju internet stranica koje nude mogućnost selekcije potencijalne supruge – najčešće iz zemalja koje karakterišu mnogo teže i lošije ekonomske i socijalne situacije – za

muškarce iz zapadnih zemalja, najčešće iz SAD-a. „postojanje posredničkih stranica se oslanja na stereotipe i transnacionalnu ekonomsku nejednakost s ciljem ostvarivanja i održavanja profitabilnog tržišta“ (Chun 1996, 1156). Korisna je distinkcija koju između bračnog posrednika (eng. *matrimonial broker*) i bračne agencije (eng. *matrimonial agency*) u Indiji pravi sociološkinja Parul Bandari (Parul Bhandari). Nakon usmenih potvrda obe strane, bračni posrednici pristupaju daljem procesu upoznavanja, dok bračne agencije potpisuju ugovor sa budućim supružnicima i na samom početku određuju cenu. Bračni posrednici dobijaju novac procentualno, a to je 1% od ukupnog iznosa koji se potroši za organizovanje venčanja (Bhandari 2020, 75). U Srbiji muškarac daje novac u oba slučaja i cena je fiksna, a posredničke agencije ne potpisuju nikakav ugovor.

Vremenu nastanka posredničke industrije u Srbiji (2006. godina) prethodi pojava neoliberalnih tendencija koje su sastavni deo konsolidovanja kapitalizma nakon 2000. godine. Kada je reč o ekonomskim neoliberalnim politikama i praksama one su u Srbiji sastavni deo konsolidovanja kapitalističkog sistema nakon poslednje decenije XX veka – posle petooktobarskih promena 2000. godine (Kuzmančev-Stanojević 2021, 108-109). Dokmanović piše da je nova vlast tada nasledila razorenu ekonomsku infrastrukturu. Sa takvom ekonomskom zaleđinom pokrenut je program strukturalnog prilagođavanja privrede uz treći talas privatizacije, diktiran od strane MMF-a i Svetske banke, a program se zasnivao na zahtevima za uklanjanjem svih prepreka za međunarodnu trgovinu i strane investicije, privatizacijom javnih usluga, fleksibilizacijom tržišta rada i smanjenjem svih socijalnih troškova (Dokmanović 46, 2017). Ildiko Erdei pojašnjava detaljnije do kakvih je promena došlo kroz poces neoliberalizacije:

„Globalno društvo i ekonomija u koju se ulazilo posle decenije *ekonomskih sankcija* i *izolacije*, u toj istoj deceniji su prošli kroz intenzivne procese neoliberalizacije, u kojima je dominiralno povlačenje države iz ekonomije, vladavina ideje slobodnog, neregulisanog tržišta, solidifikacija figure racionalnog subjekta (pa i ekonomskog subjekta), suverenog potrošača, koji je slobodan da kroz svoje potrošačke izbore kreira sebe, svoj život, svoju sudbinu i koji je jedini odgovoran za to“ (Erdei 2018, 15).

Dakle, neoliberalni model počiva na logici prema kojoj „odgovornost za ostvarivanje zdravstvenih, socijalnih i drugih prava snosi pojedinac, nezavisno od njegove/njene finansijske mogućnosti“ (Hromadžić 2008,

42). Stoga, ekspanzija posredničke industrije i komodifikacije ljubavi može da se, u ovom ključu, shvati kao pojava vođena finansijskim dobirkom kao primarnim ciljem.

Bračno posredovanje – sociokulturni kontekst

Kada govorimo o transformaciji emotivnih odnosa u ekonomsku transakciju prevashodno moramo odrediti aktere, njihove motive i socio-kulturni kontekst u kom ti motivi obitavaju.

Prvu grupu aktera predstavljaju muškarci koji u potrazi za suprugom posećuju internet stranice na kojima se oglašavaju posredničke agencije ili direktno preko preporuke kontaktiraju posrednika, te nakon posete budućoj ženi i njenoj porodici odlučuju da li da stupe u brak i potom daju novac agenciji odnosno posredniku. Drugu grupu aktera predstavljaju žene koje u dogovoru sa svojim porodicama traže supružnika, te šalju svoje fotografije, kratke biografije i očekivanja ili kao što je slučaj sa prvom grupom aktera, kontaktiraju posrednike preko preporuke. Treću grupu aktera čine posredničke agencije i organizacije koje putem oglašavanja na internetu nude svoje usluge i za te usluge uzimaju novac, kao i svi oni posrednici koji se ne oglašavaju javno, ali putem socijalnih mehanizama upoznavanja i preporuka uspevaju da obavljaju uslugu posredovanja za koju dobijaju novac. Treba imati u vidu da su u slučaju Humanitarne organizacije Stara Raška članovi organizacije davali novac posrednicima²¹ koje su oni angažovali, a da su posrednici išli od sela do sela i beležili ko želi da se uda, odnosno oženi.

Zašto se muškarci odlučuju na ovaj korak? Jedna od eksplikacija tiče se braka kao društvene norme. Kada govorimo o neophodnosti braka kao o društvenoj normi važno je pomenuti da ovakav princip ima duboke korene u patrijarhalnom sistemu. Hisa ukazuje na mišljenje da je „život bez ženidbe uzaludno potrošen život, da zajednica žali, tj. sažaljeva muškarce koji su došli u pozne godine, a nemaju suprugu i nekoga ko će da brine o njima i o imanju“ (Hisa 2015, 249). Muškarci sa kojima sam razgovarala imaju više od 40 godina, odnosno između 40 i 65, a starosna razlika između supružnika varira od 10 do 20 godina.

„Stupanje u brak u mladim godinama je takođe bio i ostaje važan element patrijarhalnosti, međutim kada godine prođu a pojedinci i dalje

21 Članovi organizacije sa kojima sam razgovarala ne upotrebljavaju termin posrednik, već logistika, naši ljudi, saradnici.

nisu oženjeni, stvara se stanje anksioznosti: u strahu od nesrećnog i usamljenog života i još nesrećnije starosti“ (Hisa 2015, 249). Dakle, reč je o muškarcima koji su u četvrtoj i petoj deceniji života i od kojih se prema patrijarhalnim načelima, kako Hisa navodi, već očekivalo da se ožene. „Strah od samoće jeste jedan od razloga zbog kojih se muškarci odlučuju da kontaktiraju posredničke agencije, a taj strah biva nametnut pod plaštom društvene norme i očekivanja zajednice“ (Hisa 2015, 249). Društveni status muškarca je ugrađen u temelje patrijarhata i on predstavlja ugled koji muškarac zadobija kad se oženi, te ovde govorimo i o pripisivanju osobina sposobnosti. Budući da muškarci sa kojim sam razgovarala smatraju da mlade žene iz Srbije ne žele da se udaju i žive u selu, za muškarca koji pronađe devojku/ženu, koja će prihvatiti sve izazove života u jednom selu u Srbiji, smatra se da je zadobio validaciju društvenog statusa. Vera Erlih (Vera Erlich) u svojoj knjizi *Jugoslavenska porodica u transformaciji* piše da „na selu neoženjeni muškarci nemaju uopšte ekonomskih mogućnosti, niti imaju neki priznat status; njihovu sudbinu svi smatraju nesrećnom“ (Erlich 1971, 13). Iako je prošlo više od pedeset godina od ovog istraživanja stanje u selima opština Sjenica i Ivanjica se ne razlikuje mnogo od tvrdnji Vere Erlih. Naime, na terenskom istraživanju sam često imala priliku da čujem porodice muškaraca koji su potvrđivali ovu tezu. Prema njihovim kazivanjima osećali su sramotu zato što se član njihove porodice nije oženio, jer je zdrav i može da se oženi, da dobije mnogo dece i da stvori uslove za ostanak na selu. Stariji članovi jedne porodice su mi ispričali da kada su dobili unuke imali su razlog da ostanu na selu, te da počnu da ulažu novac u poljoprivredne mašine, gradnju nove kuće, jer, prema njihovim pretpostavkama unuci će ostati da žive i rade na selu kao i njihovi preci.

Stupanje u brak i dobitak deteta predstavljaju deo životnog ciklusa pojedinca, ali takođe i zajednice. Verovanje da je seoska zajednica odgovorna za ponašanje pojedinca, te da može da ispašta zbog ponašanja pojedinca ima svoje korene u Dušanovom zakoniku, a prema Đapoviću, moguće je da potiče iz običajnog prava (Đapović 2001, 135). U slučaju da se muškarac nije oženio smatralo se da će se ugasiti sveća, nestati slava i ognjište jer neće biti naslednika. Dakle, ako nema braka urušava se kulturno propisana individualna, ali i društvena linearnost. Odstupanje od normi zajednice bilo je propraćeno mnogim kletvama. Lidija Radulović beleži da je kletva „socijalni i kulturni fenomen u tradicijskoj kulturi koji, na izvestan način, zamenjuje zakone i sankcije institucija u modernim društvima“ (Radulović 2007, 138). Tihomir Đorđević navodi

nekoliko kletvi koje naglašavaju važnost dobijanja deteta: „seme mu se zatrla; slavska sveća ti se ugasila; sve ti pusto ostalo; nemao od srca poroda; ognjište ti pusto ostalo; ne imao roda ni poroda; kuća ti pusta ostala“ (Đorđević 1990, 31). Nezaobilazne su i stigme poput: „žena nije žena dok ne rodi; ženidba bez poroda – drvo bez roda; kad nema dece nema ni sreće“ (Đorđević 1990, 31).

Naime, ove stigme imaju svoje diskurzivne obrade danas, što se u prvom redu odnosi na politizaciju rađanja i stimulisanje rađanja kroz podsticajna davanja kao vid ispoljavanja vrednovanja rađanja kao društvene i političke vrednosti. „Osnovni vid podrške roditeljstvu u Srbiji odnosi se na finansijsku pomoć koju dobijaju majke za rođenje prvog, drugog, trećeg i četvrtog deteta“ (Sekulić 2016, 149). Nada Sekulić piše da, kada je reč o Srbiji, „iako je stopa fertiliteta niska, vrednosna orijentacija ka roditeljstvu i bračnosti još uvek je dominantna“ (Sekulić 2016, 116). Sekulić navodi zaključak Marine Blagojević Hjuson (Hughson) da je porodica „u suštini najvažnija vrednost i za muškarce i za žene, i jedino uporište u društvu haosa, recesije i razvoja. Značaj porodice je toliko veliki da i žene i muškarci, naročito oni koji se nalaze u poziciji socijalne nesigurnosti, pokazuju spremnost da pregovaraju i održe porodicu“ (Blagojević 2012 prema Sekulić 2016).

Predsednik Upravnog odbora organizacije sa kojim sam razgovarala na pitanje zašto su se odlučili da započnu aktivnost posredovanja u selima u Raškoj oblasti odgovorio mi je:

„Nas nisu interesovali momci iz gradova. Mi nismo njih želeli. Mi smo želeli samo momke sa sela, zato što je naša humanitarna organizacija posvećena selu i u svojim ciljevima koncipirali smo spas sela. Odatle je pošlo naše interesovanje, pogotovo Raška oblast. To je šest opština: Prijepolje, Priboj, Nova Varoš, Sjenica, Tutin i Novi Pazar. Nismo mi rešili sva pitanja, to može da reši država, ali država ne haje mnogo, ali smo pomogli više nego što smo mogli. Zbog toga je naše interesovanje bilo da ženimo momke sa sela za spas sela. To je suština, propadanje sela, nebriga o selu, ali pre svega propast srpske porodice u Raškoj oblasti. Zvanične informacije statistike, 1960. Srba je bilo 70 posto, a svih drugih 30 posto. Danas u Raškoj oblasti Srba ima 20 posto, a opet je priča da svi ostali nestaju. Otvorene su dve škole na Pešteri zbog porasta dece. Bili smo u kabinetu kod predsednika države i on je rekao da se vratimo programu ženidbe i recite koliko Vam treba para. Mi angažujemo pre tri godine našu logistiku u Skadru i kažemo da država daje pare, to je već nešto drugo. Oni dole osnuju tri agencije za sklapanje brakova, računajući ozbiljna stvar, ali na kraju nije bilo para. Politika...“ (V.V. 2022).

Iz ovog odgovora moguće je iščitati nekoliko ključnih karakteristika koje nas upućuju na vrednovanje rađanja kao društvene i političke vrednosti. Organizacija je prepoznala da treba spasiti selo zato što je sve manje dece u Raškoj oblasti, što je svakako obojeno nacionalističkom notom jer se pominje da svi *ostali* nestaju, a prema njegovom mišljenju nestaju Srbi. Druga karakteristika se odnosi na dobre odnose organizacije i državnog vrha, kao i podrške (do koje ipak nije došlo), da program ženidbe treba da se nastavi jer se prepoznaju *dobrobiti* rađanja dece u Raškoj oblasti. Iz ovog primera vidimo da je organizacija zastupala stav da treba da se vodi pronatalistička populaciona politika sa jasnim ciljem da se procentualni broj Srba u etničkom sastavu Raške oblasti uveća. „Eksplicitnu pronatalističku populacionu politiku Republika Srbija je vodila samo u periodu retrogradnog i militantnog razvoja društva u vezi s raspadom Jugoslavije, a eksplicitna uloga države u populacionoj politici nikada nije do kraja raščišćena“ (Sekulić 2016, 142).

„Prema izveštaju Saveta za stanovništvo, porodicu i decu Vlade Republike Srbije za period 1994–1999. godine problem pronatalitetne populacione politike bio je svrstan u jedan od problema koje je trebalo tretirati kao prioritetne u društvu, u funkciji rehabilitacije rađanja, uključujući i podizanje svesti i odgovornosti individua za nisku stopu rađanja“ (Rašević 2000 prema Sekulić 2016, 142).

Poboljšanje ekonomskog statusa domaćinstva, to jest pomoći oko poslova na imanju koju muškarac ostvaruje putem ženidbe, takođe predstavlja motiv za stupanje u brak, što sam saznala iz razgovora sa porodicama. Ekonomski status je potrebno održati, to jest osnažiti, da bi se, između ostalog, stvorili uslovi da se deci obezbedi bolje nasledstvo i lagodniji život. U tom smislu, ako postoji više naslednika potrebno je uvećati dosadašnji kapital. Veća potražnja za ženama iz Albanije proističe iz verovanja, koje dodatno učvršćuju mediji, a odnosi se na to da će muškarci koji se ožene Albancima povratiti toplinu doma, izgubljene vrednosti, da će sela oživeti, što otvara prostor za nadu muškarcima koji nisu oženjeni da ispune sve društvene norme koje nameće seoska zajednica u ovim delovima Srbije. Žena, u ovom slučaju, biva shvaćena kao simbol vrednoće, poslušnosti i plodnosti, a sa druge strane biva smeštena u domen privatne sfere sa jasno ograničenom i fiksiranom ulogom u patrijarhalnom poretku.

„Dok u Srbiji neženje zajednica žali jer se nisu oženili, na neudate devojke u Albaniji se gleda s podsmehom i one se nazivaju pogrdnim imenima, poput *usedelica* ili *stara usamljenica*. Postoji takođe i opasnost

od tračeva o razlozima neudavanja; o njima se može govoriti naglas ili iza leđa, da su mogle imati neku ljubavnu vezu, da nisu, dakle, *časne*, dovodeći tako u pitanje čast cele porodice. Takođe, ako bi društvena sredina bila sigurna da je devojka koja je ostala neudata zaista časna, ona bi onda morala imati neku fizičku manu, a to ponovo može da dirne drugi deo porodice koja može da se stigmatizuje kao porodica koja ima nekog bolesnog u kući, što može ostaloj braći i sestrama da oteža pronalazak supružnika” (Hisa 2015, 252).

Kao jedan od razloga zašto se žene iz Albanije odlučuju na brak sa muškarcima iz Srbije Hisa navodi da je najveći deo mladih, radno sposobnih momaka iz Albanije emigrirao u pravcu Italije i Grčke (Hisa 2015, 249). Jedna od mojih sagovornica mi je rekla da se ja već smatram starom za brak i da devojka treba da se uda do 25. godine, što nas dovodi do zaključka da je važna odlika patrijarhalnosti stupanje u brak u mlađim godinama kako devojku ne bi pratio loš glas, pogrdni nazivi i kako bi zaštitila svoju porodicu od stigmatizacije.

Hisa piše da su područja Skadarske Malesije, sela Lješa i Puke, i tokom komunizma bila područja sa najlošijom ekonomskom situacijom u Albaniji, te da su poljoprivredne zadruge zbog planinskog terena imale nižu efikasnost nego druga područja u Albaniji. Ovi razlozi su uticali na to da plate seljaka u ovom delu Albanije budu najniže. Naime, žene mogu da naslede imovinu, međutim, u većini slučajeva žene se odriču nasleđstva u korist braće što inicira obaveznu udaju. „S. mi je rekla da nije želela da bude *metla* njenoj snaji, jer na hijerarhijskoj lestvici snaja je u superiornijoj poziciji. Roditelji ovih devojaka, a i one same, traže da imaju brak koji im obezbeđuje ekonomsku sigurnost“ (Hisa 2015, 252).

U patrijarhalnom društvu jedan od primarnih ciljeva braka jeste produžetak loze, a osnovna uloga žene koja joj se nameće jeste da bude majka. U slučaju da je žena neplodna to bi predstavljalo veliku *nesreću*, pa je sposobnost rađanja bila gotovo presudna za položaj žene i u porodici i u široj društvenoj zajednici. Žena u ovom slučaju oseća *dužnost* da putem materinstva obezbedi društveni status. Rad autora King i Vullnetari (Russell King i Julie Vullnetari) *A Population on the Move: Migration and Gender Relations in Albania* iz 2012. godine pojašnjava kulturne i društvene faktore u okvirima kojih žene u Albaniji stupaju u brak. Naime, u radu se kao razlog navodi da su nasleđivanje, pojmovi roda i rodnih odnosa formirani pod okriljem kulturnih uverenja i običajnog prava. Premda se u Albaniji brak pod prisilom ne odobrava, on je „dobro poznat fenomen u zemlji, posebno u ruralnim područjima, a devojke i žene u

tim područjima su vrlo često *prisiljene* na brakove zbog patrijarhalnog mentaliteta i siromaštva“ (King and Vullnetari 2012, 211-212).

Kroz razgovor sa predstavnicima Humanitarne organizacije Stara Raška saznala sam da su oni imali dve ispostave, u Sjenici i u Skadru. Njihovi posrednici, koje nazivaju *logistika*, na početku su sakupljali informacije po selima o neudatim devojkama i neoženjenim muškarcima, uzimajući im fotografije nakon njihovog pristanka i pristanka njihovih porodica da žele da stupe u brak. Nakon toga, *logistika* je razmenila prikupljene podatke i ponovo je išla u ista sela. Kada bi se svi akteri složili, odnosno kada bi se stvorili uslovi za dolazak potencijalnog mladoženje u devojčinu kuću, činu upoznavanja su svedočili i posrednici. Navodno, za ovu aktivnost posrednici su bili plaćeni, ali predstavnici organizacije nisu želeli da mi kažu o kojoj je cifri reč. Dakle, ovde je vrlo važno razumeti organizaciju posredništva u slučaju HO Stara Raška. Organizacija je davala novac posrednicima za usluge upoznavanja. Sa druge strane, bračni parovi i njihove porodice nisu davale novac organizaciji. Predstavnik organizacije mi je rekao da je glavni izvor finansiranja organizacije bio jedna multinacionalna kompanija iz Kanade, na čijem čelu je bio čovek iz Srbije, a pored toga donacije su stizale iz inostranstva.²² Dodatno, važno je napomenuti da je organizacija prestala da se bavi posredovanjem 2014. godine, a kao razlog navode dva događaja. Prvi događaj se tiče smene direktora multinacionalne kompanije iz Kanade koja posle nije želela da odvajava novac za donacije, te organizacija nije pronašla drugog donatora, a drugi događaj se odnosi na pojavu negativnih natpisa u medijima u kojima su se organizaciji pripisivale nezakonite radnje poput prevare i trgovina ljudima.

„Ja ti kažem da smo mi posredno, organizaciono, finansijski, kako god hoćeš, učestvovali u sklapanju tristo brakova u kojoj je rođeno oko hiljadu dece. Odgovorno ti tvrdim da nikome, ni mladoženji, ni mladima, jednog dinara uzeli nismo. Ne može se to tako prihvatiti što pišu novinari. To rade samo one privatne agencije, prevarantske. Mi smo upravo zbog toga jednog dana, 2014. doneli odluku da prekinemo sa tim poslom, jer je počelo da se pripisuje to Staroj Raškoj, da ona to radi. Mi da sačuvamo autoritet, karakter svoj, da se ne iskompromitujemo, rekli smo da ne radimo to više i stali smo, pa neka radi ko hoće i neka uzima pare“ (V.V. 2022).

²² Treba imati u vidu da novac koji je organizacija dobijala nije korišten samo za aktivnost posredovanja, već i za druge aktivnosti kojima se organizacija bavi.

Međutim, organizacija ima u planu da ponovo počne obavljati posredničke aktivnosti kada se za to steknu uslovi, odnosno kada pronađu stalni izvor finansiranja.

Humanitarna organizacija Stara Raška je do 2014. godine, jednom godišnje, organizovala okupljanja za albansko-srpske bračne parove. Tom prilikom porodice su dobijale novčanu pomoć u iznosu od 500 evra. Na tim okupljanjima parovi su se međusobno upoznavali, a ovaj način sklapanja brakova iznedrio je mrežu poznanstava među ženama koje se međusobno čuju preko telefona, a ponekad se obilaze. Žene sa kojima sam imala priliku da razgovaram navode da su na početku mnogo više komunicirale, jer su prolazile kroz ista teška iskustva u novoj sredini i međusobno su se podržavale. Predstavnici organizacije, kao i pojedini članovi domaćinstva (svekar, svekrva, muževljeva braća) su u nekim trenucima govorili „šta ima veze što je Albanka, Albanci su nekada bili Srbi”, međutim sve žene su ovo stanovište opovrgle i rekle da niko od njihovih članova porodice iz Albanije ne priča srpski jezik i da skoro ništa nisu znale o Srbiji pre nego što su se udale. Ovakvo stanovište da su Albanci nekada bili Srbi nas upućuje na to da su ove zajednice svesne etničkih tenzija koje postoje, ali i da njihovo *opravdanje* zbog kojeg Albanke poimaju kao Srпкиnje im služi kao svojevrsna vrsta *otpora* prema negativnim stereotipima.

Završna razmatranja

Pojava fotografija na internetu i u *rukama* posrednika nas upućuje na komoditizaciju o kojoj piše Kopitof (1986). Naime, ženina i muškarčeva fotografija se može smatrati robom zbog koje će neko da se odluči da upozna ženu/muškarca i u ovom slučaju, muškarac, uplati novac za uslugu upoznavanja. Navedeni podaci o obrisima tržišta bračnog posredovanja u Srbiji potvrđuju tvrdnje da „komodifikacija ljubavi doživljava sve veći porast pokazujući da je tržište ljubavi veliki posao“ (Minina, Masè and Smith 2020, 8). Nameće se zaključak da većina ovakvih agencija, menadžera i posrednika izbegavaju zakon i oporezivanje, odnosno reč je o prisustvu sive ekonomije.

Gidens piše da je tradicionalna porodica u prošlosti bila prvenstveno ekonomska jedinica i da je služila kao osnova za prenos vlasništva. Jedna od najvažnijih karakteristika tradicionalne porodice bila je nejednakost muškarca i žene. „Žene u Evropi su bile vlasništvo svojih muževa i oče-

va, na taj način bivajući zakonom propisana roba“ (Gidens 2005, 67). Antropološka perspektiva kritički se odnosi prema tezi o braku kao o *kupovini žena* (up. Ivanović 2007), iako se u bračnim razmenama i transakcijama implicitno provlači shvatanje o ženama kao vrsti socijalnog kapitala koji se razmenjuje među srodničkim grupama. Odjeci tih shvatanja, dodatno vulgarizovani, čine najveći deo senzacionalističkih natpisa o transnacionalnim brakovima između muškaraca iz Srbije i žena iz Albanije. Konceptija onlajn oglasa žena za udaju može posmatrati i kao sredstvo koje ima svrhu eksploatacije (Jones 2011), međutim, u kontekstu albansko-srpskih brakova pogrešno bi bilo posmatrati žene kao stranu koja nikako ne može da utiče na izbor, što sam potvrdila u terenskom istraživanju, jer u ovom slučaju žena je bila ta koja je odlučila da li će nastaviti komunikaciju sa muškarcem i da li će se udati. Žene su se konsultovale sa porodicama, zbog patrijarhalne hijerarhije, stoga ova odluka nije samostalna, ali pošto su žene ponekad i odbijale da se udaju za muškarca koji im se ne dopada, ne može se poreći da je žena u nekim slučajevima imala mogućnost da „izabere“ supruga kog ona želi.

Hisa iznosi činjenicu da su obe geografske zone, u Srbiji i Albaniji, ruralne zone sa sličnim prirodnim i poljoprivrednim pejzažem. Oblast Velike Malesije, podskadarskih sela, Lješa, Puke, odakle dolazi najveći deo Albanci udatih u Srbiji, oblast je u kojoj su patrijarhalne odnose opisivali i proučavali kako evropski i balkanski putopisci, tako i albanski istraživači. Naime, na tom području su sakupljeni i kodifikovani Kanon Leke Dukadinija i druge lokalne varijante kanona. Nadalje, Hisa beleži da je od svojih sagovornika saznala da je postojala svest da se na severu Albanije i dalje čuva ona tradicionalna kultura koja je u Sandžaku bila ista do pre 50 godina. Hisin zaključak je da je „takva percepcija uslovljena nepoznavanjem novijih okolnosti, na šta je uticala zatvorenost Albanije tokom decenija komunističkog režima i izostanka komunikacije posle njegovog pada“ (Hisa 2015, 247-248).

Naime, treba obratiti veliku pažnju na činjenicu da su mnoge porodice „site“ novinara koji su često dolazili u njihove kuće, snimali ih, a potom taj sadržaj objavljivali. Nekoliko porodica me je pitalo da li sam novinarka i da li ih snimam, iako sam prethodno objasnila zašto sam došla. Narativi koje sam prikupila na terenskom istraživanju, koje možemo smatrati ličnim isповestima, podsetili su me na to da ne smem izgubiti iz vida kategoriju žena kojima život nije bio lak i za koje je udaja označavala zaštitu, beg i sigurnost. Većina žena je, umesto mene, očekivala nekoga ko će njihovim porodicama olakšati svakodnevnicu kako

finansijski, tako i pri rešavanju infrastrukturnih problema u selima što nas upućuje na probleme sa kojima se ove zajednice susreću, a tiču se prvenstveno finansijske egzistencije.

Smatram da sam uspela da odem korak dalje iza uvreženih medijskih stereotipa koji predstavljaju ovakve brakove između Albanci i Srba pretežno u senzacionalističkom, socijalno-demografskom i patriotsko-paternalističkom diskursu. No, nameće se zaključak da je neophodno provesti duže vreme na terenskom istraživanju da bi se postavio naučni temelj za dalja tretiranja ove teme.

Literatura

Bhandari, Parul. 2020. *Matchmaking in Middle Class India: Beyond Arranged and Love Marriage*. Singapore: Springer Nature Singapore.

Chun, S.Y. Christine. 1996. The Mail Order Bride Industry: The Perpetuation of Transnational Economic Inequalities and Stereotypes. *Journal of International Economic Law* 17 (4): 1155-1208.

Dokmanović, Mirjana. 2017. *Uticao neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*. Beograd: Čigoja.

Đapović, Lasta. 2001. Sirotište kao primer deregulacije običaja životnog ciklusa – period krize. *Etnografski Institut SANU – Posebna izdanja* (48): 129–144.

Đorđević, Jadranka. 2006. „Internet komunikacija i bračno posredovanje“. U *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu*, ur. Zorica Divac, 267-277. Beograd: Etnografski insitut SANU.

Đorđević, R. Tihomir. 1990. *Deca u verovanjima i običajima našega naroda*. Prosveta: Niš.

Erdei, Ildiko. 2018. *Čekajući Ikeu: Od tačkica do ikeizacije*. Beograd: Evoluta.

Erlich, Vera. 1971. *Jugoslavenska porodica u transformaciji*. Zagreb: Liber.

Gidens, Entoni. 2005. *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.

Hisa, Armanda. 2015. „Srpsko-albanski mešoviti brakovi: kada patrijarhalnost lomi barijere nacionalizma“. U *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, ur. Aleksandar Pavlović, Adriana Zaharijević, Rigels Halili i Gazela Pudar Draško, 243–260. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Hromadžić, Hajrudin. 2008. *Konzumerizam. Potreba, životni stil, ideologija*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Hromadžić, Hajrudin, i Damčević Katarina. 2015. Bračna zajednica u uvjetima kapitalističke komodifikacije i ideologije konzumerizma. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 24 (1): 23-39.

Ivanović, Zorica. 2007. Antropološka kritika teze o „braku kupovinom žena“ kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti. *Etnoantropološki problemi* 2 (2): 157-220.

Jaiswal, Tulika. 2014. *Indian Arranged Marriages: A Social Psychological Perspective*. London: Routledge.

Jones, Jackie. 2011. Trafficking Internet brides. *Information & Communications Technology Law* 20: 19-33.

King, Russell and Vullnetari Julie. 2012. A Population on the Move: Migration and Gender Relations in Albania. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 5 (2): 207-220.

Kopitoff, Igor. 1986. „The cultural biography of things: commoditization as process“. In *The Social Life of Things, Commodities in cultural perspective*, (ed.) Arjun Appadurai, 64-91. Cambridge: Cambridge University Press.

Kuzmančev-Stanojević, Sanja. 2021. Lavirinti neoliberalizma: kratak osvrt na istorijat pojma i raznolikost koncepata. *Sociologija* 63 (1): 96-117.

Lee, Garry, and Stone Lorene. 1980. Mate-selection systems and criteria: Variation according to family structure. *Journal of Marriage and the Family* 42: 319-326.

Lindholm, Charles. 2006. Romantic Love and Anthropology. *Etnofoor* 19 (1): 5-21.

Lu, Melody Chia-Wen. 2005. Commercially Arranged Marriage Migration: Case Studies of Cross-Border Marriages in Taiwan. *Indian Journal of Gender Studies* 12 (2-3): 275-303.

Minina, Alisa, Stefania Masè and Jamie Smith. 2020. “Navigating the Marketplace of Love: Value Conflict in Online Dating Community”. In *NA - Advances in Consumer Research*, eds. Jennifer Argo, Tina M. Lowrey, and Hope Jensen Schau, 98-121. Duluth: The Association for Consumer Research.

Pantelić, Nikola. 1981. Tradicionalni elementi u ženidbenim običajima u severoistočnoj i delu centralne Srbije. *Godišnjak XIX ANUBIH* (17), 199-230.

Pavlović, Aleksandar. 2015. „Od junaka do divljaka: Albanci u srpskom herojskom i nacionalnom diskursu od sredine osamnaestog do početka dvadesetog veka.“ U *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, ur. Aleksandar Pavlović, Adriana Zaharijević, Rigels Halili i Gazela Pudar Draško, 15-35. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Radulović, Lidija. 2007. Roditeljska kletva kao nevidljivo nasilje: diskurs antimaterinstva u tradicijskoj kulturi. *Etnoantropološki problemi* 2 (2): 137-146.

Rifkin, Jeremy. 2005. *Doba pristupa: nova kultura hiperkapitalizma u kojoj je cijeli život iskustvo za koje se plaća*. Zagreb: Bulaja.

Sekulić, Nada. 2016. *Kultura rađanja*. Beograd: Čigoja.

Škokić, Tea. 2004. Romantična ljubav. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 41 (1): 145-165.

Triandis, Harry, Christopher McCusker and Harry Hui. 1990. Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 1006–1020.

Yamaura, Chigusa. 2015. Marrying Transnational, Desiring Local: Making Marriageable Others in Japanese-Chinese Cross-Border Matchmaking. *Anthropological Quarterly* 88 (4): 1029–58.

Anđelka Živojinović

**Audi alteram partem: Contextualization
of arranged marriages in contemporary Serbia**

The understanding of transnational marriages between Albanians and Serbs originates from prevalent media narratives and stereotypes. These narratives predominantly depict such marriages within sensationalistic, socio-demographic, or patriotic-paternalistic discourses. By combining literature and empirical research on marriage practices and marital experience, this study aims to demystify the specificities of arranged marriages. Despite the absence of domestic studies on this subject, recognizing a widely pervasive phenomenon in certain regions of Serbia and integrating this topic into anthropological discourse may serve as a foundation for various academic inquiries. Consequently, the primary objectives of this research include: a) conceptualizing arranged marriage and the matrimonial industry and b) contextualizing political and socio-cultural factors influencing arranged marriages. In addition to the literature, this study is substantiated by statements and narratives collected during field research in Belgrade, as well as in the municipalities of Sjenica and Ivanjica, spanning from March to August 2022.

Keywords:

arranged marriages, transnational marriages, matrimonial industry, anthropology of marriage, Serbia, Albania